

FOLIA SELECTA

www.foliaselecta.hu

KUKLAY ANTAL: Pilinszky János <i>Kettő</i> c. verséről.....	1
PIERRE-MARIE EMONET OP: Metafizika egyszerű szavakkal I. rész XIII – XX. fejezet (fordította: Varsányi Luca)	2
KNÉZY JUDIT: Egy ismeretlen tüzér 1956 őszén, Csepelen.....	16
FLORILEGIUM – T. S. Eliot versei	27

Mátramindszent, 2013. május

KETTŐ

Két fehér súly figyeli egymást,
két hófehér és vaksötét súly.
Vagyok, mert nem vagyok.

A sportolók súlynak nevezik a tenyerükbe simuló nehéz fekete vasgolyót. Ennek nyomán két súlyos fehér gömböt képzelhetünk magunk elé, mondjuk két carrarai márványtömböt egy rokokó palota lépcsőkörletjén, vagy talán két gipsz portréfejet Schaár Erzsébet székesfehérvári kiállításán, melyet a Költő nyitott meg 1977-ben.

A két test napvilágnál egymásra sugározza és veri vissza a fehér fényt, éjszaka pedig a titokzatos gravitáció vonzásában figyelik egymást a sötét gömbök.

Az öntudat tiszta, „nappali” fényében a gondolkodó elme evidens élménye önnön létezése, létének bizonyossága. De az önmagára reflektáló „éjszakai” értelem nem leli magában létezése magyarázatát: Nem magamtól vagyok. Mástól kaptam létemet. Nélküle nem lennék. Tehát valójában, a szó teljes értelmében nem is vagyok. És ezt átélheti, elmondhatja minden létező nevében. Egyedül Ő az, AKI VAN. Ő válaszolt az égő csipkebokorból Mózes kérdésére:

„Ha megérkezem Izrael fiaihoz és így szólok hozzájuk: Atyátok Istene küldött, akkor majd megkérdezik: Mi a neve? – mit feleljek erre? Isten ezt válaszolta: Én vagyok, aki vagyok. Azután folytatta: Így beszélj Izrael fiaihoz: Aki van, az küldött engem hozzátok.” (Kiv. 3.13-14)

A vers banálisnak látszó címe utalás a létélmény kettősségére, ambivalenciájára, paradox jellegére, a magyarázatra nem szoruló és a megmagyarázhatatlan „nappali és éjszakai” létintuícióra.

*

„Sorra vizsgáltam az alattad létező egyéb dolgokat, és megállapítottam, hogy nem teljesen vannak, de nem is teljesen nincsenek. Léteznek ugyan, mert tőled erednek, de nem léteznek, mivel nem azok, mint te. Ugyanis a változatlanul megmaradó létezik valóban.”

(Szent Ágoston: Vallomások, VII. könyv, XI. fejezet)

Metafizika egyszerű szavakkal

XIII. fejezet

A testi dolgok átváltozása

*„Csak akkor csodálkozunk el az
átváltásokon, ha megláttuk őket.
A tökéletes hernyóból lesz a pillangó,
aki a maga újszerűségében szintén örök
és tökéletes, akárcsak a hernyó.”*

(Dom Vermeil)

A dolgok léte, amit aktusnak is nevezünk, és ami a dolgok legmélyebb magja, a filozófus előtt felfedi misztériumát. Egyszerre beszél neki egy másik, a dolgokon túli Létről, amely azonban a dolgokban munkálkodik. De meg kell mondani, hogy még messze nem tudunk mindent azokról a titkokról, amelyeket a dolgok magukban rejtenek. A testi létnek egy izgalmas aspektusa került napvilágra két évszázaddal ezelőtt.

Egészen Lamarckig (1744-1829) a tudomány ott tartott, hogy mind az ásványok, mind a növények, mind az állatok meghatározott, változatlan fajokhoz tartoznak. A fajokat rögzített formáknak tartották, amelyeket az anyag szükségszerűen tölt ki. Ezeknek a fajoknak a sorát eleve meghatározott alakzatok és struktúrák rendjében írták le. Mindenki úgy tartotta – filozófusok és mások is – hogy a botanikai vagy zoológiai fajok a természet „világos és egymástól jól elkülöníthető ideái”. Egyesek azt tanították, hogy a fajok örökösök. A Biblia a maga részéről azt nyilatkoztatta ki, hogy a Teremtő a fajokat az anyaggal együtt helyezte el a földön, a vízben és a levegőben. Így azok állandóak. A legtöbb teológus és egyházdoktor általában így értelmezte a Teremtés könyvének első lapjait.

Lassacskán azonban a tudósok rájöttek, hogy a botanikai és zoológiai fajoknak van saját „történetük”, mint egyébként magának a Földnek is. Rájöttek, hogy a jelenleg élő fajok nem léteztek mindig, hanem az egyénekhez hasonlóan származásuk, eredetük van. És hogy némelyek már ki is haltak.

Ez a felfedezés a fajok eredetéről olyan tudományok megszületését eredményezte, mint a geológia és a paleontológia, melyeket Paul Claudel találóan „Kronikáknak” nevezett.¹

A geológia mindenekelőtt arról mesél, hogyan formálódott a Föld egy sor átváltozáson keresztül, melyek különböző földtani rétegeket képeztek. A Föld

történetének négy korszaka van: földtörténeti ókor, másodkor, harmadkor, negyedkor. Ahogy leltárba vették ezeket az egymásra rakódó rétegeket, a tudósok újabb történetet láttak kirajzolódni bennük: a botanikai és zoológiai fajokét. Ez egy *földalatti könyvtár*, amely azonban nem papírra vagy pergamenre íródott. Agyagba és kőbe nyomódott fossziliákból áll. Ezekben a kő- és ásványdarabokban a növények és állatok hátrahagyták létezésük bizonyítékait. Ezek az A. Giacometti szobraihoz hasonló sematikus struktúrák néma tanúkként árulkodnak az evolúcióról. Ez valóban a létezés formáinak Krónikája. Ezek a formák a földtörténeti koroknak megfelelően lépcsőzetesen egymás fölé rendeződve egy genealógiát jelenítenek meg. A geológia és az őslénytan tehát együttesen bizonyítják, hogy a fajokra időbeliség jellemző, hogy elődeik és utódaik vannak.

Ezekben a „krónikákban” így a valaha élt természeti formák sorát találhatjuk meg. Aki ezt a földalatti múzeumot megtekinti, láthatja, hogy ezek a formák nem egyidősek, és nem is egymás mellett léteztek. Kicsit olyan ez, mint az Egyetemes Szobrászművészet Képzeltbeli Múzeuma, ahol nyomon követhetjük az egymást követő stílusokat a prehisztorikus Vénuszoktól kezdve egészen a Moore és Brancusi féle formákig. Így bizonyítást nyer a formáknak mind a fejlődése, mind pedig az egymásból fakadó láncolata. A. Malraux az „istenek metamorfózisaként” emlegeti ezt.

A természeti formák „*prehisztorikus múzeuma*” a testi létezés átváltozásait mutatja be. Megismerhetünk egy sor *ideát*, melyeket a természet az idők folyamán megvalósított. De legfőképpen bizonyítékot szerezhethetünk arról, hogy az egymást követő *ideáknak* illetve formáknak valóban van a földtörténeti korszakok mentén megvalósuló leszármazása, melyekről a hasonlóságuk és összefüggéseik alapján genealógiai táblázatot lehet készíteni.

Mármost, ha az átváltozás tényéről annak magyarázatára akarunk áttérni, erről is vannak hipotézisei a tudósoknak. A fajoknak ez az egymást követő felbukkanása és rokonsága az alkalmazkodásra való törekvésük eredménye. Hogy fennmaradjanak, például a vízből a szárazföldön keresztül a levegőbe való áttelepülésük során, az adott faj egyedei az új életkörülményekhez voltak kénytelenek igazodni. „Az uszony zseniális tökéletesedése – és a hulló máris repül!”² A paleontológusok könnyedén levezetik nekünk, hogyan alakult ki a hullóból a madár.

Egy új faj megjelenését ugyanolyan események kísérik, mint egy már létező faj egyik új egyedének kialakulását. Ezeket három felvonásra oszthatjuk:

Először világra jön egy új forma a megelőző faj egyedeiből. Azután ez az új forma, amely egy új faj kezdete is egyben, megerősödik, azaz fennmarad. Ellenáll az őt fenyegető természeti erőknek, és önmagát megsokszorozva utódokat nemz. Egyes fajok fennmaradásának időtartama elképesztően hosszú. Hangyák pl. legalább harminc millió éve léteznek.

Gondolatmenetünknek ezen a pontján fel kell tennünk a kérdést: Mi az, hogy faj? Nos, az egyforma, amely mint ilyen, csak elméletben létezik. *A fajjal*

nem találkozhatunk a valóságban. Mindig csak valamelyik képviselőjével. Az egy logikai kategória. Valami azonban mégis hozzárendelhető, ami a valóságba ágyazza: a „szubsztanciális forma”, amely belülről strukturálja a dolgokat. Egy vezérlő elv irányítja az egyes egyedek fejlődését. Ez az „elv” az összes egyednél ugyanaz.

Filozófiailag tehát a kérdés a szubsztanciális formáknak, azaz a *természet ideáinak* eredete körül forog. Ily módon a paleontológia és a geológia arra kötelezi a filozófiát, hogy újragondolja a fajok eredetét: ha ugyanis ezek nem örökök, nem egyszerre lettek teremtve, hanem egymásból eredeztethetők, mivel magyarázható a létezés formáinak ez a folyamatos alakulása a természet történelme során?

A „létezés” filozófusai olyan választ adnak erre a kérdésre, amely a „Teremtő stílusának” csodálatát válthatja ki belőlünk.

XIV. fejezet

Az anyag és az isteni alkotóművész játéka

*„Isten nem alkotta készre a világot,
arra készítette, ösztökélte,
hogy az önmagát alkossa.”*

(Paul Claudel)

A természetben található létezési formák evolúciós értelmezése több tényen alapul. A paleontológia jóvoltából mára már nyilvánvaló a formák évmilliókon át történő egymásból eredése és fejlődésre való orientáltsága.

Az evolúció súlyos ténye nehéz problémát vet fel a létezés filozófusai számára. A kérdés a következő: valójában nem azt állítjuk-e ezzel, hogy az új, tökéletesebb létező az öt megelőző kevésbé tökéletesből származik? Vajon a kevesebből származna a több? Egy filozófusnak nem szabad elsiklania egy ilyen kérdés fölött. Nem tagadhatja le a tényeket és az abszurditást sem fogadhatja el. Fölteszi tehát a kérdést: lehetséges, hogy a formáknak – a természet ezen ideáinak – elégséges oka pusztán az anyagban keresendő? Egyet szabad-e érteni az evolucionistákkal, akik azt állítják: „Az élet az anyagból született – értsd – az élettelen anyagból.”³

Mindenekelőtt elvárjuk az ilyen kérdésekkel foglalkozó filozófustól, hogy legyen érzéke a misztériumok iránt. Hiszen olyan forrásokat faggat, amelyek mindig titkosak. Először is arra a misztériumra kell ráéreznie, amely a formák sokaságát ontó őanyagból árad. Minden anyagban végtelen lehetőségek rejtőznek. Michelangelo gyakran hangoztatta mesterének, Bertoldonak szavait:

„Minden márványtömb száz meg száz forma lehetőségét rejt magában. Ha nem így lenne, minden szobrász ugyanazt a szobrot faragná ki ugyanabból a darab márványból”.⁴ Melyikünk gondolta volna – mielőtt nem látta –, hogy kőből vagy márványból olyan számtalan sok formát lehet létrehozni, mint pl. a „Képzeltbeli Múzeum” szobrai?

Fontos foglalkoznunk az eredet problémájával ahhoz, hogy lássuk: az az anyag, amelyből a természet meríti a formáit analóg azzal az anyaggal, amelyből a művészet meríti az övéit. Az előbbi alakíthatósága még nagyobb, mint az utóbbié. Igaza van a szemlélődő elmének, amikor az anyaggal kapcsolatban megjegyzi: „Nem tilthatunk meg semmit ezeknek a mélységeknek, s csak akkor csodálkozhatunk rá az anyag átalakulásaira, ha már megláttuk őket.”⁵ Hogy meg tudjuk válaszolni kérdésünket, fogékonnyá kell válnunk az iránt a végtelen alakíthatóság iránt, amihez az Isteni Művész folyamodik.

Az isteni alkotóművész, ahogy elneveztük, kiváltságos helyzetben van. Ő ugyanis arra is képes, hogy megalkossa az anyagot, amelyből a formákat előhívja. Ez utóbbiak evolúciója és felbukkanásainak burjánzása arra enged következtetni, hogy a rendelkezésére álló anyag kezdetben még annyira determinálatlan, hogy a jövőre nézve semmi sincs kizárva.

És még valami: Az az anyag, amelyet az isteni alkotóművész használ, más, mint amivel az emberek dolgoznak. Ez utóbbi teljességgel passzív. Merő várakozás. A természeti formák őanyagát viszont egy soha nem csillapítható vágy hatja át az összes lehetséges forma után. Magában foglal, mintegy a zsigereiben hordoz valami határtalan étvágyat a létezési formákra.

Ezt a vágyat, ezt az étvágyat az magyarázza, hogy az anyag attól az Első Októl származik, aki maga a Létezés Aktusa. Ez az ok pedig folyton arra törekszik, hogy a létező formák hasonlóságot mutassanak Vele. Ezért amikor az anyag kap egy lehetséges formát, tovább szomjazza a többi lehetségeset. Az anyag felkínálja magát az isteni alkotóművésznek a meghatározatlan formák sokaságának befogadására. Arra szolgál, hogy a tökéletes létező hasonlatosságára kialakuló számtalan forma alanya legyen. Az isteni alkotóművész azért akarta és alkotta az anyagot, hogy általa realitást adjon saját megszámlálhatatlan ideájának.

Mivel az isteni alkotóművész szükségszerűen Intelligens, rendet vitt a műveibe is. A végtelenül engedelmes anyagból először az alapformákat hozta elő. Ezek közül egyeseket az ásványi világba rendelt, másokat a növényi, illetve az állatvilágba. A paleontológia ezt a rendezettséget tanúsítja. Amikor megismerkedünk a „formák történetével”, szükségképpen szembetűnik a célra-rendeltség. Mert azt látjuk, hogy minden egyes szinten a megelőző formák – mindamellet, hogy gyakorolják a saját létük aktusait – még strukturáltabb formák megjelenésére készítik fel az anyagot. És azt is látjuk, hogy az utóbbiak mindig feltételezik a megelőzőeket. Tehát ez intelligens alkotómunka.

De az isteni művész a legszabadabb és legkifürkészhetetlenebb alkotónak is bizonyul. Minden egyes szinten a fajok legváltozatosabb bőségét sarjasztotta.

Ha az anyaggal kapcsolatban egy csillapíthatatlan vágyról beszéltünk, akkor az isteni alkotóművésztől pedig azt mondhatjuk el, hogy kimeríthetetlen találékonysággal rendelkezik. Paul Claudel, aki költő, s éppen ezért tapasztalatból tudja, hogy a teremtő képzelet mi mindent képes kitalálni – élvezettel emleget egy bizonyos játékot, mely az anyag és Teremtője között zajlik. „Az anyag telítve van pajkossággal, humorral: Prakriti jól tudja, hogy a Teremtő azért alkotta őt, hogy játszótársa legyen, de úgy tesz, mintha ezt nem venné észre. Cinkosként összejátszik vele. Amikor megdorgálják, lehunyja a szemét és elbűvölő mosollyal a rózsából, mely tiszta, mint egy fiatal lány lehelete, kiröppent egy pillangót.”⁶

XV. fejezet

A Teremtő stílusa

*„A szobrászat az a művészet,
mely a megmunkált anyagról minden
fölöslegeset eltávolítva, kibontja belőle a
művész lelkében megszületett formát.”*

(Donatello)

A formák evolúciója nem magyarázható pusztán azzal, hogy az anyag alkalmas azok befogadására. A tiszta lét-lehetőség, a puszta alkalmasság, még ha az a bizonyos csillapíthatatlan vágy dolgozik is benne, nem elég ahhoz, hogy megmagyarázza az új és többlet lét fölfakadását. A létezés egyik tökéletességi fokáról eljutni egy másik, még tökéletesebbre, ehhez kétségkívül szükséges az anyagnak az a befogadóképessége, hogy tudjon a létben gazdagodni. Azonban szükség van még egy cselekvő okra is, azaz egy olyan okra, amely képes ezt előidézni. És ezt az okot nem találhatjuk meg az anyagban!

Arisztotelész az első olyan filozófus, aki ezen a ponton párhuzamot von a természet munkája és a Művész munkája között. Gyakorta mondogatta: „A ház oka kétségkívül az anyag, de még inkább az a ház, ami az építész fejében van.” És azt is mondta: „Ház a házból jön, anyagi az anyagtalanból.”⁷ A majdan megépülő ház az anyagban van, de csak mint lehetőség. Az építész elméjében azonban aktusként létezik. A lét igényeire fogékony elme számára a formák evolúciója két dolgot feltételez: a különböző formák felvételére alkalmas anyagot; és a szervező elvvel bíró eredendő intelligenciát.

Az őslénytan és a geológia, feltárva az anyagban lévő specifikus formákat, segít bennünket jobban megérteni az isteni művész formázó tevékenységét. Mivel ő Lélek, és mindent Ő gondolt el, a dolgok ideái eleve

Benne vannak. Benne ezek az ideák anyagon túliak. De amikor eldönti a „megvalósításukat”, az anyag belsejéből cselekszik. Nem kívülről dolgozza meg az anyagot. Ha valaki tisztán lélek, nincs értelme vele kapcsolatban térbeli képeket használnunk. Másrésztől ezeket az ideákat nem kell az anyagra ráerőltetnie, mert maga az anyag a minden forma iránti vágyakozás. Mint a legnagyobb művészek, egyszerűen csak kibontakoztatja őket a végtelenül képlékeny anyagból.

Isten tevékenységében és a nagy művészek munkájában az a szép, hogy nem illesztik bele az anyagot semmilyen formába – mint ahogyan például a gipszet szokták. Nem! Az ő művészetük abban áll, hogy a formát serkentik, amely által az anyag értelmessé és a szellemi iránt fogékonnyá válik.

Amikor az így keresett és mintegy szólított forma világra jön, szelíden fölragyog az anyagban, hálatalten iránta, hogy végre kijuthatott az anyaméh sötétjéből. Nemde ezt a misztériumot énekli meg Rilke:

„Ó, Óshomály, szeretlek,
jobban mint a világot határoló tüzet,
te Óshomály mindent szorosán magadhoz ölelsz!”⁸

Így tehát a természet dolgainak léte sokat köszönhet az ősanynak, amelyből a formák származnak. De ezek a formák még többet köszönhetnek az Ős-Értelemnek, aki elgondolta őket. Ennek az Értelemnek a formák evolúciójában megnyilvánuló működéséről csak a művészi munka analógiájaként lehet beszélni. Ki kell emelnünk a hasonlóságokat, és közben észrevennünk a különbségeket. A művész – az ember – szintén az anyagból (fából, kőből, márványból) hívja elő a formát, de *kívülről* munkálja meg, mintegy az anyag *ellenében*. Michelangelo a szobrászatot pl. kibontó erőnek (*forza di levare*) nevezi. Kalapácsának, vésőjének nyomán darabkák röpködnek szerteszét az anyagból.

Isten azonban nem így tesz. Adjuk át a szót egy igazi szemlélődőnek, hogy Isten munkájáról beszéljen: „Amikor Isten valami új valóságot alkot, nem *kívülről* teszi, nem is a dolgok *ellenében* – mint mi, akik erre kényszerülünk –, hanem *bennük*, magukban a dolgokban. Az új forma a már létezőnek a *belsejében* képződik.”⁹

Így hát a természeti formák világa, az időben való egymásutániség és a leszarmazás révén, ismét az Alkotót dicséri. De egy olyan Teremtőről beszél, aki a saját hatalmát a dolgok mélyére rejtve játszik! Ki fejezné ki szebben ezt az egyetemes, ám mégis végtelenül diszkrét beavatkozást, mint a zsoltáros?:

„Csontjaim nem voltak rejtve előtted,
amikor létrejöttem a rejtek ölné,
és megformáltál az anyaföld mélyében.”¹⁰

XVI. fejezet

A Teremtő stílusa (folytatás)

*„Mivel a dolgok létének értelme
Isten szolgálata,
Isten irgalmasan megengedi,
hogy szolgálják Őt.”*

(Paul Claudel)

Isten és az ember művészete között van még egy hasonlóság, amelyre fel kell hívnunk a figyelmet. Mindketten közbeiktatnak valamit saját cselekvésük és az elkészítendő mű közé. A szobrász kalapáccsal és vésővel dolgozik, a festő ecsetet használ. A zenésznek szüksége van zongorára vagy hegedűre. Isten pedig a már meglévő struktúrák, egyetemes kozmikus tényezők: víz, levegő, fény energiáit használja fel. Így az egész természet részt vesz az alkotásban. „A Teremtő úgy intézte, hogy öröktől fogva minden összefogjon az új létező születésénél.”¹¹ Ily módon egy új specifikus forma megjelenése a természetben – csakúgy mint egy műalkotás létrejötte – két, egymással együttműködő ható okot kíván.

Ez a két ok a hatóokság két különböző szintjéhez tartozik. A filozófia a kettőjük viszonyát is megnevezi: egyiket fő oknak, a másikat eszköz oknak hívja. Rembrandt rézkarcainak szépsége mindenki számára nyilvánvalóan elsődlegesen a művész képességeinek köszönhető. De képes lett volna ilyeneket alkotni rézkarcoló tű nélkül? Ugyanígy a színek kémiai összetétele nem elsődleges oka Cézanne festményei szépségének. De színek nélkül mire ment volna? Ecset, színek, karmozdulat, kezek ügyessége – mindez együttesen kell egy festmény létrejöttéhez. De hatásosságuk már a festő művészi tehetségében rejlik. A művészi tehetség, hála a teremtő intuíciónak, felemeli ezeket az eszközöket – miközben a megalkotandó művön dolgozik velük – a művész teremtő ideájának szintjére.

Térjünk most vissza a fajok evolúciójára. Itt új alkalmazást nyer a kettős okság elve. Minden dolgok „szívében” az isteni művész, az Ős-Intelligencia dolgozik. Egy magasabb szintre emelő hatást fejt ki bennük. Tökéletesíti az egyetemes kozmikus tényezőknek és az új fajok megjelenésében érintett szubsztanciáknak a működését. És egyszer csak világra jön egy magasabb rendű forma, amely lehetőségként addig is benne volt az anyagban. Ennek a kettős játéknak köszönhetően jönnek létre az új élő fajok az anyagból.

A magasabb rendű élőlény tehát az egész természet együttműködésének gyümölcse. A létformák keletkezésének folyamata a Teremtő Intelligencia függvénye, aki a saját isteni befolyását érvényesíti a természeti tényezőkben anélkül, hogy kárt tenne bennük. Az utóbbiak így bekerülnek az eszköz okok

rendjébe. A fajilag egyre magasabb rendű formák láncolata, az idők folyamán feltörekvő származásrendjük éppen úgy beszélnek Isten Bölcsességéről és Hatalmáról – ha nem jobban – mint a kész formák teremtésének eszméje. Joggal mondhatjuk, hogy az evolúcióban a Teremtőnek egy merőben új stílusa mutatkozik meg.

Ha Isten művét inkább a művészi alkotás folyamatához hasonlítjuk, elkerülhetjük azt a hibát, hogy valamiféle „gyártás”-ként képzeljük el a Teremtést. Formák feltalálásáról van itt szó, beleértve mindazt, amit ez a kifejezés takar: a tapogatózó kísérletezéseket, kutatásokat, újrakezdéseket, vázlatok készítését és – miért ne? – az átfestést. Ennek megértéséhez egy kis költői képzelőerőre van szükségünk! Aki egy kicsit is jártas az öslénytanban, bizonyára értékeli Paul Claudel humorral telített sorait, amint megidézi Prakriti hihetetlen teremtői képzeletét: „Évszázadokon, sőt évezredekken keresztül melegházakat gondozott és egész állatseregleteket nevelt, majd egyszer csak hopp, megundorodik, egyetlen kézmozdulattal lesöpri őket és új munkába fog. Egész rendeket, törzseikkel, fajaikkal és alfajaikkal együtt kihajít a szemétdombra, és csak egy tetűt meg egy kabócát tart meg belőlük.”¹²

XVII. fejezet

A Teremtő stílusa (befejezés)

*„Isten a saját hasonlatosságára
termékenyítette meg a világot.”*

(Paul Claudel)

Az Ős-Értelemnek a természet létformáinak egyre magasabbra törekvésében játszott szerepe a létesítő okság körébe tartozik. Ennek a törekvésnek az irányítása – a mind magasabb formák felé – az okságnak egy másik formáját is magába foglalja az isteni Cselekvő részéről. A fajok fokozatos evolúciója összefügg azzal a vonzással is, amelyet az isteni Jó gyakorol az anyagra. Az isteni Cselekvő nemcsak Intelligencia, hanem Jóság is, és mint ilyen, cél ok.

Arisztotelész a dolgokról szóló magyarázatában már hangsúlyozta ezt. Sőt egyenesen azt gondolta, hogy a kauzalitásnak az a módja, amely leginkább megfelel az Elsődleges Oknak, nem az alkotó hatékonyság, hanem a vonzás. Íme érvelésének foglalata: „Minden dolgok Elsődleges Oka, lévén Ő a Létezés Tiszta Aktusa, azonos a Jóval, a Jósággal. A Jó maga a Lét, mint óhajtott Lét. Mivel minden dolog jóra vágyik, ezért Isten, aki Maga a Jóteljesség, minden

létező számára vonzó Ok. Úgy hat rájuk, mint a szeretet.” Okfejtését így zárja: „Ezen az elven függ az Ég, és az egész Természet.”¹³

A természet létezői tehát nem csak azért jönnek világra, mert a Létezés Tiszta Aktusa erre készíti őket, hanem azért is, sőt inkább azért, mert *vonzza*, mert *hívja* őket. Nem lehet pusztán az isteni Cselekvő *leleményességében* keresni a formák születésének és evolúciójának okát. Az Ő *meghívására* adott megannyi válasznak is kell tekinteni azokat. Az evolúció az anyagnak szóló felszólítás – mondja Paul Claudel – hogy hozza ki magából a legtöbbet. És erre az anyag hihetetlen fantáziával válaszol! „Amikor például a pálma, vagy a páfrány, vagy a gomba számára hirdetnek „Ki mit tud”-ot, variációk tízezreit sorakoztatja fel!”¹⁴

Még tovább mennék. Amikor az őslénytan és a geológia jóvoltából tudomást szerzünk a fajok fejlődéséről az anyag legelemibb formáitól az emberig, ellenállhatatlanul hatalmába kerít az a gondolat hogy ezeket a fajokat áthatja egy hatalmas vágy, arra serkentvén őket, hogy lépjenek ki saját korlátaik közül és vegyenek birtokba még több életet, szabadságot, tudást és szeretetet. A fajok átalakulásának történetében, a természet által elért tökéletesedés minden fokán megnyilvánul egy bizonyos tendencia: meghaladni ezt a tökéletességet egy még magasabb rendű forma kedvéért. A természeti formák ezen felfelé irányuló törekvése az embernél ér véget, aki e folyamat céljának bizonyul.

Ha az anyag mélységeibe íródott tendenciaként, törekvésként próbáljuk megragadni a formák fokozatos fejlődését, nos, akkor tekintetünk óhatatlanul is a létezésnek egy titokzatos, homályos területére vetődik. Ide behatolván a természet világának egy újabb titkát pillanthatjuk meg.

De föl lehet-e fedezni a testi létezők anyagában azt a valamit, ami vágyakozást kelt bennük, mintegy felszólítja őket arra, hogy lépjenek ki fajtájuknak korlátai közül és legyenek készségesek az emberi forma tökéletességének a befogadására? Igen, föl lehet fedezni, ha értelmünket fogékonyra tesszük az iránt, ami a dolgok létét a legalapvetőbbben és legrejtettebben vonzza. Mi az a leglényegibb jó, amelyre a létezők törekszenek?

Kétségkívül a természetben minden létező a saját egyediségének a javára törekszik. A rózsa, a fecske – mindegyik a maga módján – védekezik az őt fenyegető erőkkel szemben. Ez bizonyítja, hogy saját egyediségük a legközvetlenebb javuk. De meg kell jegyeznünk azt is, hogy a természetben minden élőlény saját fajtájának a javára is törekszik. Gyakran csodáljuk, hogy az egyes egyedek mennyit fáradoznak a faj fenntartásán. Pl. maga a szaporodás is áldozatokkal jár, melyeket az egyed a fajtájáért hoz. Ámulva látjuk, mekkora gonddal nevelik az állatok a kicsinyeiket!

De a legalapvetőbb jó, amelyre a dolgok törekszenek – a saját egyediségük és a faj java mellett – az maga a létezésük, vagyis az az aktus, amelynek jóvoltából önmagukban és önmaguk számára képesek megállni. Minden dolog alapvetően szeret *lenni*. És ez radikális szeretet.

Az általuk birtokolt lét iránti szeretetükbe van beleírva a tendencia és törekvés, hogy kilépjenek saját fajuk korlátaik közül és a tökéletesség egyre magasabb fokára jussanak. Miért? Mert ezen a világon minden egyedben – éppen azért mert létezéssel bír – él egy még nagyobb szeretet, mellyel az Isten *Léte* felé fordul. Így ír erről Aquinói Szt. Tamás:

„Amikor egy létező egy *másikban* találja meg *mindenestől* saját létezésének és saját jóságának az értelmét, lehetetlenség, hogy ne szeresse azt jobban, mint önmagát... Isten olyan jót képvisel, amely több, mint a faj java, ő az egyetemes Jó, tisztán és egyszerűen. Ilyen értelemben minden létező természeténél fogva jobban szereti Istent, mint saját magát.”¹⁵

Fel tudjuk-e mérni annak a legalapvetőbb, legrejtettebb, legöntudatlanabb dinamizmusnak az erejét, amelyet egy ilyen tendencia a dolgok mélyébe ír? Márpedig az evolúció miéért éppen ebben keresendő. Nem a saját fajának a szintjén van az, ami miatt egy természeti létező egy másik sajátos formára áhítozik: kifejezetten a lét síkján található az a tendencia, mely az anyagot arra készíti, hogy egyre tökéletesebb formákat vegyen fel.

Mivel minden létező jobban szereti Istent önmagánál – és mivel ez természetes – szükségszerűen kívánja is, hogy ez az isteni Lét az övének tökéletesebb formákban is megjelenjen. Ez a természetes, öntudatlan vágy készíti az élőlényeket arra, hogy a létezés egyre tökéletesebb fokozatai felé törekedjenek. És mivel a természetben található lényeknél az anyag képes újabb formák felvételére, ezért benne érvényesül ez a legtökéletesebb formát elnyerni akaró tendencia, amiről Szent Tamás beszél.

A testek világában, ahol a forma egyesült az anyaggal, a legmagasabb rendű forma az emberi lélek. Ez pedig testtel egyesült szellemi valóság, s a kettő egyetlen szubsztancia. De szellemi valóság! Szt. Tamás ezt így foglalja össze:

„A születés és elmúlás világában nincs tökéletesebb az emberi formánál. Így hát minden átalakulás végső célja az emberi lélek. Az anyag *feléje*, mint végső formája felé *törekedett*”¹⁶

Megleltük hát a fajok evolúciójának magyarázatát. Ez abban a természetes vágyban, a természeti létezők anyagának lényegéhez tartozó tendenciában keresendő, melynek lényege eljutni a létezés egyre magasabb fokaira. Ez a hatalmas törekvés átjárja az összes fajt, egészen az emberig. Láthatjuk, hogy az így felfogott evolúció, nem zárja ki az isteni működést, mivel bele van írva a létbe, amely részesedik Isten Létéből.

A formák keletkezésének ez a folyamata, melyben a természet együttműködik Istennel – aki ható és végső ok egyszerre –, mutatja Isten *igazi stílusát!*

Paul Claudel zseniálisan kiolvasta a Bibliából ezt a tanítást. Másod Törvénykönyv 4,39 mondja: „Az Úr az igaz Isten fönn az égben és lenn a földön, senki más!”, melyet Claudel így kommentál: „Ő az, aki odafönről hívja a földet és a vizet, fölruhazza őket annak eszméjével, amit tőlük vár, és

ugyanígy Ő az is, aki a mélyben, rejtetten, ellátja őket erővel és a felhasználandó anyaggal, és irányítja eszköztáruk kiépítését.”¹⁷

XVIII. fejezet

A lét szíve, a lét tűzhelye

*„Istenem, most tudom,
hogy minden dolog
titkot hord magában,
és Te ismered azt.
Ez egy virág, egy rózsza.”
(Francis Jammes)*

A filozófia mindenek előtt a természet dolgai fölötti kontempláció, és mindig annak is kell lennie. Mert a lét mindenekelőtt a természet dolgaiban mutatkozik meg. A filozófiának igen alaposan kell vizsgálnia a dolgok létét, a létezés aktusának teljes gazdagságát: Az anyagvilág éjszakájából a fényre törekvés aktusát. Az önszerveződésnek, a fajon belüli önépítésnek az aktusát. Valójában a létezésben minden dolog egy programot valósít meg: ahogyan a rózsza eléri tökéletességét „a maga égő geometriájában”, s ahogyan a madár „az égen maga a nyíl és a repülés íve”.

A filozófus csodálkozása azonban ezzel nem ér véget. Egy napon értelmének látomásait kifejező mondatai mélyén meglátja, hogy a dolgok létének van „egy másik oldala” is. Hopkins így fejezte ki: „Csak erről az itt és most létező jácintról mondhatjuk: *Ez az*”. Azt akarta ezzel mondani, hogy a jácint-lét csak egy egyedi virágban valósul meg, amelyre az ember *itt* és *most* rámutat. Amikor azt mondom: „Ez itt egy jácint”, tanúsítom, megerősítem, hogy ebben a dologban a létezésnél és a fajnál valami többet látok. Megerősítem, hogy a lét aktusa és egy bizonyos faj hozzátartozik ehhez, amit leginkább így tudok kifejezni: *Ez az*. Mindenesetre látom ezt a létezőt, amint különbözik attól, amit neki tulajdonítok.

Végezzünk újból egy kis nyelvtani gyakorlatot, amint tettük, amikor a *szubsztancia* értelmét kerestük. Ennek a mondatnak, hogy „Ez egy jácint”, az *ez* az alanya. Mit jelent ez nyelvtanilag? Azt jelenti, hogy az *ez* más szavakat hordoz, azok alatt van. Hordozza a *lenni* igét (magyarban kimondatlanul – *ford.*) és a jácint főnevet; van egy *ez*, és neki tulajdonítom a létet, a fajt és egyebeket. Az alany szó (*franciául: sujet*) a latin *sub-jectum*-ból származik, ami annyit jelent, mint *alá helyezett* (a magyar alany szó is ennek mintájára keletkezett – *ford.*).

A filozófus értelme számára tehát megjelenik itt valami, ami egy dologban még értékesebb, mint a létezése, faja, stb. Minthogy az *ez* névmás mindannak hordozója, amit az általa jelölt létezőnek tulajdonítok, szükségszerűen a legmélyebb, legalapvetőbb elemet jelzem vele. Tehát minden dologban van egy központ, egy tűzhely, mely lángol a lét szívében.

E meggondolás után megértjük, miért nevezik a filozófusok ezt a központot, tűzhelyet *szuppozitum*-nak. Etimológiailag: „az, ami valami alá helyeztetett”. De ezt nem úgy kell érteni, mintha valamely dolog egy másik *alatt* lenne fizikailag. Nem! A mondatbeli szerepét jelzi. S az alannak ez a szerepe a mondatban jól mutatja, hogy amire vonatkozik, az *elsődleges* a dolgokban. Amikor azt mondom: „Ez egy jácint”, *ez*-zel ennek a szál virágnak a mélyét érintem. Azt, ami benne egyetlen, egyedüli.

Úgy tűnik, annak megérzése, ami a dolgokban egyedi, egyedüli, a költők kiváltsága. Egyikük így vall: „Kisétálok, hogy újra lássak egy diófát, melynek közelsége úgy érint, mint egy emberi arc látványa”¹⁸. Ami a költőt megérinti, az nem a fának a fajtája, nem külső megnyilvánulásai, hanem ezeken keresztül a benne lévő misztérium, amely szinte olyan, mint egy személy misztériuma. Egy másik példában Rilket muzot-i kertjében mély együttérzés fogja el egy fára röpítő cinege láttán, és így szólítja meg:

„Ó piciny szívecske,
ki velünk telelsz e zord tájon,
élet kis mécsese, a síró ágakra szállsz;
elnézem ezt a lángot,
mely dús tollaidon átlobog.”¹⁹

Ha a madárka nem vezet ennek az egyediségnek a szemlélésére, mely a dolgok szívében rejtőzik, helyesebben, mely szívüket alkotja, a filozófia nem váltotta be ígéreteit. Sőt, vakká tette követőjét. Kétségkívül, a létezés aktusának és belső gazdagságának szemlélése mindenképpen kegyelem dolga. Ez nem jelenti azt, hogy a filozófus megelégszik a zsákmány töredékével. Mert a filozófus, ha egészen más úton is, de ugyanoda tart, ahová a költőt ösztönei vezetik: az egyedihez, az egyedülihez, ahhoz, ami személyes és így kimondhatatlan a dolgokban.

Sem a létezés, sem a faj, melyet a létezés bont ki az anyagból, nem hordozza önmagában végső célját. Mindkettő arra van rendelve, hogy segítsen megszületni, s ha lehetséges, bennük és általuk megtartani ezt és ezt az egyedi dolgot. Ezt a kis primulát, mely ma reggel megrezdült a szélben. Ezt fűszálat, mely előtt megálltam, mert a hegyén lévő harmatcseppet kínálta föl nekem. Néha, és még mélyebben, egy fa láncol magához úgy, mint egy szeretett személy: „Egy fa volt apám és nevelőm... Találkoztam ezzel a fával és megöleltem... Délután a tövénél jártam, és elcsitult bennem minden zaj. Újra meg kell találnom.”²⁰

XIX. fejezet

A létezés konkrét jelenlét

*„Az idea nem létezik,
csak az egyed létezik.”*

(Alain)

Hosszú időbe telt, mire a filozófia kijelölte a létezés rendjében az egyed számára az öt leginkább megillető helyet: az első helyet! Az igaz, hogy a létezés súlyával mérve a konkrét egyed – pl. egy szál virág – léte rövideje miatt úgy tűnik nem érdemli meg, hogy létezőnek minősítsük. Kezdetben, nagyjából két évszázadon keresztül a filozófiai gondolkodást teljesen megbénították a dél-italiai Eleából való görög filozófus, Parmenidész (515-440) aforizmái. Kedvenc témája: „Hogyan szűnhetne meg egy létező? És hogyan jöhetne létre?”²¹ Számára a születés és a halál összeegyeztethetetlen a léttel. Mivel a létező természete az, hogy létezik. Ezért szerinte a halandó dolgoknak nincs joguk arra, hogy létezőnek nevezzük őket. Platón, Parmenidész zseniális tanítványa odáig ment ebben, hogy az igazi létezőket áthelyezte egy másik világba, ahol az anyag nem hajszolja bele a dolgokat folytonosan a valamivé válás folyamatába.

Arisztotelész (384-321) forradalmasította a görög filozófiát és ezzel az alap-intuícióját összefoglaló igazsággal vágott vissza: „Csak az egyed létezik.” Mit akar ezzel állítani? Valami egészen nyilvánvalót: a valóságban csak egyedi dolgokkal lehet találkozni. A jácint mint faj, a fecske mint faj nem létezik, csak *ez* a jácint és *ez* a fecske.

Arisztotelész e tény minden következményét föltárta. „*A létezés élén az egyed lépdél.*”²² Azt is meglátta, hogy az az energia, amely a formát létezésre készíti, arra irányul, hogy a fajon belül újabb és újabb egyedek jöjjenek létre. A létezés mint aktus, és a faj mint olyan, az egyedért van!

Ha elgondolunk ezen a tényen, egy paradoxonnal találjuk szemben magunkat! Nincs mulékonyabb az egyednél; és mégis minden erejével érte munkálkodik a létezés aktusa és a faj. Igaza van tehát Arisztotelésznek: „*A létezés élén az egyed lépdél.*” Le kell tehát vonnunk a következtetést: a természetben a legértékesebb a lét és a faj munkájának gyümölcseként, az egyed. Az Arisztotelész nyomában járó filozófus talán még az orchideáiért aggódó költőt is érti. R.-M. Rilke halála közeledtével elküldte orchideáit egy hölgyismerősének e szavakkal: „Nem szeretném, ha ezekben az orchideákban senki sem gyönyörködne, amikor majd szépségük teljében pompáznak. Legyen oly kedves, és fogadja be őket otthonába!”²³

Az előbb említett paradoxon még jobban elmélyül, ha arra gondolunk, hogy létében mennyire fenyegetett a természetben legértékesebbnek számító egyed.

A faj maga megmenekül. Zavartalanul fennmarad az egyedek tömegének születése és pusztulása közepette. Egyes fajok évmilliók óta léteznek. Bizonyos hangyafajok harmincmillió éve. Egy ilyen időtartamhoz képest mi egy hangya életideje! Hát még ha az emberi személy egyedülálló értékére gondolunk, amely túlmutat a világegyetem minden javán, és ezt összevetjük azzal a parányi idővel, amelyet egy ember eltölt a földön!

Az egyedek meghalnak, mint ez a fecske, amely most szárnyával az eget hasítja. Nem jön vissza többé. És Arisztotelész Platónnal ellentétben mégis azt állítja, hogy csak az egyed birtokolja a létet. Csak őhozzá rendelhetem állítmányként, hogy *van*. „Csak erről a jácintról mondhatom el, hogy *Ez van*, amelyet itt és most látok.” Arisztotelész látta, hogy szemei előtt *ebben* a virágban, és *ezért* a virágért tesz erőfeszítéseket a forma, hogy előjöjjön az anyagból a napvilágra és ott megálljon magában.

És az egyedek mégis meghalnak! Szent Ágoston így fogalmazta meg ezt a rejtélyes sorsot: „A dolgok születnek és meghalnak; hogy úgy mondjam születnek, hogy megkezdjék a létüket; növekednek, hogy elérjék a tökéletességüket; és ha már tökéletesek, akkor megöregednek és meghalnak. Nem mindegyik jut el az öregségre, de mindegyik meghal. Megszületve és létezésre törekedve, amennyire igyekeznek a növekedésben, hogy legyenek, annyira igyekeznek azután abban is, hogy többé ne legyenek. Így működnek.”²⁴

Ez a törvényszerűség, amelyet Szent Ágoston fogalmazott meg, a filozófust a lét és a nemlét misztériuma elé állítja.

XX. fejezet

A halál feltárja a létet – a nemlét által

*„Most már tudom,
hogy semmi se az enyém,
még ez a szétmálló
arany falevél sem,
még kevésbé tegnapi
holnapra szálló napjaim.”*
(Philippe Jaccottet)

„Igyekeznek, hogy többé ne legyenek” – mondja Szent Ágoston. A dolgok halála miatt lép be a lét fölötti vizsgálódásba a nemlét fogalma. A halál mindenek előtt feltárja a lét időbeli szerkezetét, és ennél fogva alapvető esetlegességét.

Nem csak a filozófus kiváltsága, hogy megélje ezt az esetlegességet. C.-F. Ramuz elmondja, hogy iskolás éveiben Caesar fordítása közben taglózta le őt először a halál gondolata. A fiúcska túl korai élményéről beszámolva írja: „Egy nap megértette, hogy valamikor elkezdett létezni, nem volt mindig létező. És a halál, mely előtte áll, mögötte is van; egy adott pillanatban megszűnt halottnak lenni, hogy éljen, és majd egyszer meg kell szünnie élőnek lenni, hogy meghaljon.” Miközben Caesart fordította az órán, hirtelen ez jutott eszébe: „De hát hol voltam én Caesar korában? Mi volt velem akkor?”²⁵

A halál az időbeliséget vezeti be a lét szívébe, az idővel pedig a nemlétet. Az idő, a maga mivoltában megfoghatatlan, éppen azért mert a nemléttel van lényegi kapcsolatban. Újból adjuk meg a szót Szent Ágostonnak. Ragyogó dialektikáját az idő kérdésének kapcsán fejtette ki. Megfontolva, hogy az idő múltból, jelenből és jövőből áll, így töpreng: „Hogyan vagyunk hát ennek a két időnek a létezésével, amely a múlt és a jövő? Hiszen az egyik már nincs, a másik még nincs. Ami pedig a jelen illeti, ha mindig jelen lenne, ha nem hanyatlana a múltba, akkor nem az idő lenne, hanem az örökkévalóság. Tehát, ha a jelen, ahhoz, hogy idő lehessen össze kell érjen a múlttal, akkor hogy állíthatjuk róla, hogy van, ha ezzel meg kell szünnie jelennek lenni? Eszerint ami feljogosít bennünket arra, hogy kimondjuk: *az idő van*, az éppen az a tény, hogy a nemlét felé tendál.”²⁶

Az előzőek alapján tehát ezt kell mondanunk: Ez a jácint tegnap egyáltalán nem volt – holnap egyáltalán nem lesz. Az időbelisége miatt létezése pusztán két nemlét közötti átmenet. Nemlét előtte és nemlét utána.

Eddig a dolgok létéről úgy beszéltünk, mint egy aktusról, ami által az anyaghoz kapcsolódnak. Most a „*megelőző és az utána levő haláluk*” miatt a létezés úgy tűnik fel, mint valami, amit a nemlét ölel körül. A lenni igének emiatt egy teljesen új jelentése bontakozik ki. Hirtelen úgy mutatkozik, mint egy aktus, amely a dolgokat kiemeli a nemlétből és fölötte tartja őket.

Eddig amikor létezését tulajdonítottunk a dolgoknak, az alapjukat hangsúlyoztuk, az alanyt, amiből kinőnek, amelyben gyökereznek. Arról az erőfeszítésről beszéltünk, melyet az anyaggal szemben fejtenek ki. Most, hogy gondolunk arra az időre is, amikor még nem voltak, meg arra is, amikor már nem lesznek, mintha egy szakadék nyílna meg előttünk: nincs alattuk semmi. A nemlét van ott!

Mekkora meglepetés ez a filozófusnak: ugyanaz a szó, a létige – a *lenni* – két egymással analóg – de csak analóg – jelentéssel bír. Micsoda különbség van e két aktus között: az anyagból kiemelkedni és megtartani magát az anyag ölen, illetve megmaradni a nemlét fölött! Ez az aktus maga a metafizikai lét. Mert most már nem egy megelőzően már létező anyaggal való viszonyában szemléljük, hanem a nemléthez viszonyítva.

A könyv első fejezeteire utalva így ragadhatnánk meg a létige kettős jelentését: „Eddig a dolgokban *szubsztanciális létüket* szemléljük. Úgy tekintettük a dolgokat, mint amiket az anyag tart fenn, amelyet a forma munkál

meg és épít föl. Most a lét-aktust, melyet szemlélünk *egzisztenciális létnek* nevezhetjük. Az *egzisztencia* szóval jelölve, a szó etimológiájának megfelelően – ex-sistantia: kívülállás – egy tiszta cselekvést, egy fennállást, amely azonban túl van minden képzelettel befoghatón.²⁷

Kezdődjék tehát a második rész, melyben a lét új mélységeit kíséreljük meg feltárni. A létezésnek egy másik misztériumára szeretnénk felhívni a figyelmet. A szemlélt tárgy a létezés lesz, a létezés aktusa, melyet Maritain szavaival „dicsőséges fölfakadásnak” nevezünk majd, mely által a dolgok „győzedelmeskednek a nemlét felett.”²⁸

fordította: Varsányi Luca

Jegyzetek

¹ Paul Claudel: *Figures et Paraboles. La legende de Prakriti. La Pleiade*, 1965. p.956.

² uo. p.954.

³ Yves Coppens: *Pré-Ambules*, Paris, 1988. p.26.

⁴ Irving Stone, uo. p.92.

⁵ Stanislas Fumet: *Le Néantcontesté*, Fayard, 1972. p. 123.

⁶ Paul Claudel, i.m. p.964.

⁷ *Metafizika*, 1032,b 11.

⁸ R.-M. Rilke, Seghers, 1970. p.74.

⁹ Stanislas Fumet, i.m. p.123.

¹⁰ Zsolt. 139, 15.

¹¹ Stanislas Fumet, i.m. p.123.

¹² Paul Claudel, i.m. p. 963.

¹³ *Metafizika*, 1072,b. passim.

¹⁴ Paul Claudel, i.m. p. 964.

¹⁵ I.q 60, a 5, ad 1-um

¹⁶ *Contra Gentiles*, III P. Ch. 22.

¹⁷ Paul Claudel, i.m. p.965.

¹⁸ Georges Borgeaud: *Le SoleilsurAubiach*. Grasset, 1987. p. 58.

¹⁹ Maurice Zermatten: *Les dernieresannées de R.-M. Rilke*. Le Cassetin, Fribourg , 1975. p. 150.

²⁰ Paul Claudel: *Tete d'Or*. Le Pléiade, p.182.

²¹ *Les Penseurs Grec savant Socrate*. Garnier, Paris, p.77.

²² *Nikomakhoszi Ethika*, 1095b 6.

²³ Maurice Zermatten, i.m. p. 183.

²⁴ *Vallomások*, IV. könyv, X. fejezet.

²⁵ *Dévouverte du Monde*, Lausanne, Mermod, 1951. p. 90-91.

²⁶ *Vallomások*, XI. könyv, XV. fejezet.

²⁷ Jacques Maritain: *Septleconssur l'Etre*. OEC V. p.581.

²⁸ Jacques Maritain: *Court Traité*. OEC IX. p.29.

Knézy Judit

Egy ismeretlen tüzer 1956 őszén Csepelen

Knézy Tamás élete és 1956-ban bekövetkezett tragikus halála

Családi adatok

Knézy Tamás 1935. június 6-án született Baján, az akkori Budapesti u.73-ban. Édesapja Knézy László, akkori hivatalos megnevezésével kultúr- vagy folyammérnök, édesanyja Pálos Etelka háztartásbeli. Öt gyermeket neveltek fel, akik Baján kezdték meg iskoláikat, de aktív tevékenységük már nem Bajához kötötte őket, közülük már csak Judit él.

Katalin 1931-ben született Debrecenben, később mérnökként tevékenykedett a Fővárosi Csatornázási műveknél. Gábor győri születésű, aki a gimnázium első három évét szintén a bajai III. Béla Gimnáziumban végezte. Gépészmérnökként tevékenykedett Budapesten több vállalatnál, utoljára a MAHART-nál. Judit 1940-ben született Baján a Czirfusz Ferenc utca 36. számú házban, Márta ugyanitt 1946-ban. Judit néprajztudományok kandidátusa lett, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban, majd Budapesten a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban tevékenykedett nyugdíjaztatásáig. Márta vegyészeti laboráns volt, majd közterületi kertészként kereste kenyerét.

Knézy Tamás iskolai tanulmányai, közben a II. világháború, s a család elmenekülése és visszaköltözése

Tamás az elemi iskolákat a bajai tanítóképző gyakorlóiskolájában kezdte meg. A háború alatt 1944-őszén a bajai Folyammérnöki Hivatal munkatársai hivatalos rendelet nyomán családjukkal együtt a Sion tanyahajókkal a Balatonhoz utaztak fel, azzal, hogy majd továbbmennek nyugatabbra. Az orosz front eközben odaérkezett és a család ott rekedt Balatonújlakon a háború végéig. A fiúkat nagyapjuk, Dr. Knézy Lehel ügyvéd tanította, amíg nem lehetett kimenni a harcok miatt, mivel édesapjukat rendszeresen elvitték közmunkára. A két fiút a helyi iskolába írták be. A háború végeztével hazatérhettek Bajára. A család meneküléséről, a megélt eseményekről Tamás 1953-ban írt eleven stílusban visszaemlékezést, amelyet nem fejezett be. Ebből kiderül, hogy tisztán látta már kilenc évesen a megszálló hadsereg viselt dolgait, a háború szörnyűségeit. Egyik éjszaka az ágyába fűrődött közvetlenül mellette egy orosz golyó. Találkoztak kedves, segítőkész emberekkel még a katonák között is, akik megőrizték emberarcukat a világégésben is. A nagyapa a háború végén még Balatonújlakon meghalt. A háború után ezért hiába keresték. Korábbi

kormánypárti tevékenysége, de főként a Bajáról írt, „Baja a szerb megszállás alatt” című könyve miatt perbe fogták volna. (A könyvet ma a történészek igen korrekt munkának tartják). Ez a „sötét folt” elkísérte a családot, Knézy Lehel utódai reakciós kádernek számítottak. Ez leginkább Tamás egyetemi felvételeinél vált végzetessé.

A menekülésből visszatérve Bajára, Tamás a ciszterci gimnáziumban végezte el az első három osztályt. Mély vallásossága részben az itteni egyházi nevelésnek is köszönhető. Még az 1950-es évek elején is összejöttek lakásunkon barátaival, mint a Mária Kongregáció tagjai. Közülük Schaád László és Beke Zoltán maradtak később is a legjobb barátai. Beke Zoltánnal együtt is kosárlabdáztak. Édesanyja evangélikus volt, mélyen vallásos, ő másféleképpen hatott rá, toleráns volt mindenféle hívő emberrel. Ez a nyitottság és mély demokratizmus jellemezte az édesapját is, aki azt mondogatta, „mindegy, hogy ki honnan jön, az a lényeg, hogy milyen lélek gyermeke”.

Az egyházi iskolák megszűntével a központi általános iskolába került, ott végezte a nyolcadik osztályt. Az általános iskola után a bajai tanítóképzőbe vették fel, de másodikban átment a III. Béla Gimnáziumba, a korábbi ciszterci gimnázium utódjának reátagozatára. Ekkor komolyan sportolt, kosarazott a másodosztályú Vörös Meteorban. Közben zeneiskolába is járt, s bár tehetségesnek tartották, önálló szerzeményei is voltak, nem volt elég szorgalma és kimaradt. A tantárgyak közül főképp azokkal foglalkozott, amelyek érdekelték, a matematikával, fizikával, ábrázoló geometriával, énekel, természetrajzzal, történelemmel. Nagyon jól sakkozott. A gimnázium egyik év végi sportünnepélyén élősakkot játszott két tanáruk, ekkor Tamás volt a fehér király. Ezt nem annyira sakktudásának, de sudár termetének köszönhetette. Nyaranta fizikai munkával egészítette ki családjá csekély jövedelmét. 1949-ben, mint vasúti pályamunkás, 1950-52 között a folyamszabályozásnál, mint mérési és földmunkás. Az érettségi évében már nagyon komolyan tanult és jó eredménnyel tette le az érettségi vizsgát.

Sikertelen kísérletek egyetemi illetve főiskolai felvételre és munkavállalásai a vízügyi intézményekben

Az Építőipari Műszaki Egyetem Mérnöki karára jelentkezett 1953-ban és 1954-ben. Ezekben az években fizikai munkásként és műszaki rajzolóként is dolgozott. Utóbbi évből származó egyetemi végzésben az szerepel, hogy „megfelelt”, de „hely hiányában” elutasították. Az igazság az, hogy a nővére már az egyetem hallgatója volt, s egy jóérezésű káderes megsúgta, az hangzott el a bizottságban, hogy ilyen rossz káderből bőven elég egy családból egy is. Édesapánk káderanyagában szerepel, hogy politikailag passzív, a múlt rendszer híveihez húz, nagyapánk Knézy Lehel pedig jobboldali újságíró és jobboldali párt tagja volt. A felsőfokú intézményekhez Tamás „érdekében” elküldött káderes véleményekben – amelyek megvannak apánk káderes iratai között –

szóról szóra ugyanezeket írták. Pesti tartózkodása idején 1955-ben még kérvényezte, hogy előző évi teljesítménye alapján vegyék fel a Műszaki Egyetemre – de eredménytelenül. Felvételi kérelmében jelzi általánosságban, hogy tudatában van annak, hogy családi háttere miatt szenvedett hátrányt: „minthogy az elődök elítélendő magatartása sok esetben hátrányosan befolyásolta az utódok megítélését, remélem, hogy édesapám csatolt életrajza szerinti tevékenysége, népgazdasági szempontból fontos munkaköre és érdemei támogatólag hatnak ügyemben”. 1955-ben az ELTE Természettudományi Karának matematika-fizika szakára felvételizett eredménytelenül. Ugyanebben az évben a Budapesti Agrártudományi Egyetemre is jelentkezett. Ez év tavaszán egy méhészeti kezdő tanfolyamot is elvégzett, hogy valami mezőgazdasági irányultságot is el tudjon számolni a felvételin. Az 1955 szeptemberében kelt, Gödöllőről érkezett dékáni válasz szerint a felvételin megfelelt, de hely hiányában nem állt módjukban felvenni. 1953. szeptember és 1954. szeptember között egy évig Baján dolgozott műszaki rajzolóként az Árvízvédelmi Hivatalnál. 1954. szeptemberétől, mivel édesapját Budapestre helyezték, vele költözött fel. Ekkor a Budapesti Vízügyi Igazgatóság geodéziai csoportjánál tevékenykedett különféle rövid távú, határozott idejű szerződések alapján, mint műszaki rajzoló, kitűző, figuráns, segéd-technikus és bérelszámoló, hogy a vízépítés alapjaival tisztába legyen, és gyakorlatot is szerezzen az egyetemi felvételhez, de mindez nem számított a felvételinél. Legutóbbi munkaszerződése halálával szűnt meg.

A család Budapestre költözése és a katonai behívó

A családfő diplomát szeretett volna adni minden gyermekének, s belátta, hogy ezt olcsóbban tudja megoldani, ha felköltöznek Budapestre, és nem kell utazásra, kollégiumra költeni. Mikor Tamás érkezett el a középiskolák befejezéséhez, elfogadta a budapesti állást 1954-ben az Országos Vízügyi Igazgatóságnál. Csak 1955 őszén költözött fel a család – egyelőre egy átmeneti szolgálati lakásba a Kvassay zsilipnél. Tamásnak abban az időben az volt a legfőbb törekvése, hogy mindenáron továbbtanuljon. Egyébként nagyon félt a katonaságtól, mert az akkor még három évig tartott és nem csoda, hogy egy értelmes fiatalember ezt időpocsékolásnak vélte. 1955-ben már nagy lendülettel építette a család kevés pénzzel, de nagy családi összefogással házukat a Sas-hegyen. Ha nem hívják be Tamást katonának, sokat jelentett volna az ő munkája is.

1955 októberében bevonult Csepel Királyrétre. Tüzér kiképzést kapott, de a légtérbe berepülő gépeket figyelték. Itt műszaki rajzoló és geodéziai feladatokat bíztak rá. Kitént matematika tudásával. 1956 szeptemberétől a Közlekedés-építőipari Technikum út- és vízépítő részlegére hídépítésre szakosodva sikerült – a katonaság jóváhagyásával – levelező tagozatra bekerülnie. Ennek elvégzése kellett volna ahhoz, hogy a budapesti Vízügyi

Igazgatóságnál véglegesítsék. El is kezdte tanulmányait. A katonaságnál társai többnyire csepeli munkásfiatalok voltak, akiknek a körében nagy tiszteletnek örvendett, mert jobban értette a matematikát, mint egy-két oktatójuk. Szelíd, türelmes természete, szellemessége, jó humora miatt is szerették.

Katonaidejét nagyon megkeserítette, hogy nem tudott a családjának segíteni. Mikor hazaengedték, igyekezett agyondolgozni magát a házépítésnél. Egyszer engedély nélkül eljött, hogy dolgozhasson otthon, de rajtacsípték, és 30 napig megvonták tőle az eltávozást. Mélyen bántotta a rendszer léleknyomorító, emberi méltóságot megalázó módszerei mellett még külön a katonaság embertelen légköre is. Korábban is írt verseket, de a katonaság ideje alatt verseiben beszélte meg Teremtőjével fájdalmait, hitkeresését, kétségbeesését. A technikai felvétel részben elvonta a figyelmét gondjairól és nagy lendülettel tanult.

A forradalom eseményei és tragikus végkifejlete

1956. október 23-án délután volt utoljára a Sas-hegyi házban. Éppen távol voltunk, Márta húgomat és édesanyámat kivéve. Én érkeztem először haza. Engem a Kaffka Margit Gimnázium diákjaival a Március 15. térre, koradélutánra szervezett a műszaki egyetemistákkal kapcsolatot tartó egyik felsős társunk, aki felvilágosított, mi történt az Írószövetségben és a Műszaki Egyetemen a korábbiakban. Nővérem aznap dolgozott és hivataluk ablaka a Március 15. térre nézett, látták a hatalmas tömeget. Gábor bátyám, a Műszaki Egyetem hallgatója jelen volt, amikor a vörös csillagot leverték az egyetem homlokzatáról. Később akkor is ott tevékenykedett, amikor a Gellérthegyről eltávolították a szovjet katona szobrát, még őrizgetett is egy darabot a szoborból. Mivel én tájékoztattam Tamást a forradalom nyitányáról, saját emlékeimet idézem – amelyekben ennyi idő után elhomályosultak egyes részletek –, de fennmaradtak bennem nagyon világosan jelenetek és mindenekelőtt az a csodálatos érzés, amely ott eltöltött bennünket. A Petőfi téren, ahova megérkeztem, már hatalmas tömeg állt és egyre gyarapodott, el is sodródtam az ismerősöktől. De egyáltalán nem éreztem egyedül magam, mintha mindenki visszafojtotta volna a lélegzetét, mert valami rendkívülire várt, mintha kinyílt volna számunkra az ég és fellelegezhettünk – csodás érzés volt. Sinkovits Imre szavalt lelkesítő verseket, mint Batsányi János *A franciaországi változásokra* és a *Látó* című verseit, amelyeket addig nem ismertem, aztán Petőfi *Talpra magyarját* stb. Az egyetemisták felolvasták a szegediek kezdeményezte, de a budapestiek által is jóváhagyott, kiegészített 13 pontot, komolyan hallgattuk, majd éljeneztünk. Elénekeltek a Himnuszot, a Szózatot, közben egyre több olyan nemzeti zászló érkezett, amelyek közepéből kivágták a sarlós-kalapácsos címet. Majd elindult a tömeg énekelve a Parlamenthez, keresztülmentünk a Batthyány mécses terén is, sokan skandáltak, az oroszok hazamenetelét és gyűlölt magyar kiszolgálóik leváltását követelve. A Kossuth téren még nagyobb tömeg volt,

mert Budáról, a Bem térről is lassan megérkeztek a Műszaki Egyetem hallgatói és képviselői. Erre már kevésbé emlékszem, különböző nem kívánatos személyek léptek a pódiumra, akiket kifütyült a tömeg. Közben egyre inkább Nagy Imrét követelték, aki nagy nehezen megjelent. Erre határozottan emlékszem, mert aránylag közel álltam. Zavar és csodálkozás látszott az arcán, alig tudott megszólalni, azért hangzott el az a neki felrótt, de általa addig megszokott szerencsétlen, sztereotip szöveg „elvtársak...”. A tömeg már nem fuj-fujolt annyira, de csalódott moraj hallatszott. Megérkeztek teherautók kivágott közepű nemzeti zászlókkal, emlegették, hogy jönnek a csepeli munkások a rádióhoz. Azt, hogy fegyvert hoznak, vagy már lönek is, én nem hallottam.

Mivel már sötét este volt, én a 16 éves, szófogadó kislány gondoltam, hogy édesanyám nagyon izgulhat miattam. Megpróbáltam elindulni, a tömeg egy része is elmozdult a Duna-part felé, akkor át lehetett menni a később lebontott Kossuth hídon, velük tartottam. Otthon lelkesen elmeséltem Édesanyámnak és Tamásnak, mi történt a városban. Semmit sem tudtak, mert akkor még nem volt rádiónk sem. A bátyám nagyon izgatott lett, újra és újra kikérdezett minden részletet. Aggódtak, hogy Katalin és Gábor hol késik, őket már nem tudta Tamás megvárni, vissza kellett mennie Királyrétre. A mellére tűztem azt a kokárdát, amelyet aznap viseltem és átöleltük egymást utoljára az életben. Ezt a kokárdát láttam a katonai zubbonyán a koporsóban. Nem hozott neki szerencsét, nekünk is csak bánatot. Néhány levelet még küldött a családnak utolsó látogatása után. A laktanyában állandóan a rádiót hallgatták, ezért nagyon aggódott a családért, jó tanácsokkal látott el bennünket és megadott egy telefonszámot, amelyen hívható, illetve amelyen üzeni lehet neki. Nagyon reménykedett a Független Magyarország megteremtésében, legalábbis a változásokban, viccesen azt írta, hogy „az álla sokszor leesett a csodálkozástól, olyan dolgok történtek”. Megnyugtatót bennünket, hogy addig (november 1-jéig) „egyetlen lövés sem esett” a környezetében, s arra az esetre, ha történne is, azt írta „ne aggódjatok, én konzerválva vagyok”. Az iskolája folytatása izgatta, félt, hogy a forradalmi események miatt nem tudja megfelelően folytatni, mert nem tudtak kimozdulni, azaz körül voltak zárva. Mindenképpen azt tervezte, hogy a katonaság után esti vagy levelező tagozaton szerzi meg a felsőfokú végzettséget. Édesapját annyira szerette, és tisztelte, hogy mindenképpen hasonló hivatást szeretett volna magának. Tele volt tervekkel, természetesen nem készült hősnek és különösen nem a halálra. Csepel körül volt zárva, nem lehetett sehova sem mozdulni, elmenekülni. Nem tudom, miként kezdtek el november elseje után bekapcsolódni a harcba és helytállni akkor is, amikor már teljesen reménytelen volt és már sehol sem dúltak harcok. Nővérem, Katalin szerint Királyréten két budai illetőségű tiszt és két baka tartózkodott, sajnos mind a négyen áldozatul estek az ottani harcoknak.

A csepeli katonai forradalmi szerveződésekről Tamás levelében annyit írt: „Valószínű a katonaidőt le fogják csökkenteni 18 hónapra vagy két évre: Az

itteni Katonai Forradalmi Tanács 18 hónapot javasolt a Központi Katonai Tanácsnak.” Felmerült benne a magyar-orosz összecsapás fenyegető veszélye, annak kimenetelét végzetesnek vélte. De megnyugtatta magát, hogy szerencsére „a tököli reptérről állandóan húzódnak kelet felé a szovjet személy- és teherszállító gépek zajai”. Mint utóbb kiderült ez a szélcsend a megtévesztés manővere volt.

November 3-án vasárnap a születésnapomat tartottuk családi körben, jelen volt nagybátyám, Knézy György is. Latolgatták a reményeket, elhessegették a baljós jeleket. A család e csalóka reménysugár örömeivel feküdt le. Az én szép ünnepem volt és álmomban Chopin zongoraversenyét hallottam, azóta ez számomra a szabadság szelíd, megtisztult zenéje. Ebbe hasított bele 4-én hajnalban az ágyúdörgés, lövöldözés zaja, azaz az elszabadult pokoló. Kevésre emlékszem ezekből a napokból, alig mozdultunk ki, csak a férfiak vásároltak be, újságokból tájékozódunk, mi történik. Közben egy házaspárt befogadtunk, akiket kilőttek Üllői úti otthonukból. Az asszonyka babát várta. Hallottunk a sok halotról, harcolókról, polgári áldozatokról, gyerekekről is. A fővárosiak ismét gyertyákat tettek ki az ablakokba a halottak tiszteletére, mint a korábbi harcok után. Volt egy álmom, de nem tudom pontosan melyik nap, hogy láttam sok katonaruhás embert a földről vonulni, menni a ködbe és eltűnni, köztük Tamás bátyám is feltűnt. Megszólítottam: „Tamáskám hova mentek?” Azt válaszolta, „ne félj, vigyáznak ránk a gyertyák” és átölelt, utána arcának melegét még sokáig éreztem. A családban szokás volt az álmokat elmesélni, bármily csacskaság is, de én akkor nem mertem elmondani, hátha azt jelenti, amitől félttem. Közben édesapám hiába kereste telefonon a bátyámat, talán nem is volt vonal. Amikor már ki lehetett menni Csepelre, kiutazott Királyrétre a katonasághoz. Ott akkor csak a szakáccsal tudott beszélni, aki elmondta, hogy a csepeli munkásfiatalokkal együtt védték az itteni katonák a Vörös Csillag gyárat. Tököl felől jöttek be a tankok, talán nem is csak oroszok voltak benne, hanem emigráns görögök is – mondta. Tamás kapott egy orosz tankból egy sorozatot, alighanem 7 lövést, amit szerinte nem élhetett túl, de nem tudja, most hol lehet. Volt a közeli presszóban egy lány, aki azt mondta, hogy ezt a rendes fiút addig nem hagyja eltemetni, míg nem értesíti a szüleit. Ezzel a rossz hírral érkezett haza édesapám. Valahogy még mindig reméltük, hogy mégis él. Szörnyű éjszaka volt, akartuk hinni, hogy él még. Álmodtam, láttam őt mindenféle alakban: börtönben, szökött rabnak, megnémult emberi roncsnak... ezek az álmaim még sokáig visszatértek. (Édesapám még rosszabbul járt, mint jóval később nekem bevallotta, fél évig nem tudott aludni e tragédia után, de hallgatott róla anyám előtt). Másnap bizonyossá vált a tragédia. Újra kiment Csepelre édesapám. Megtudta, hogy a tanácsnál nyilvántartásba vették az elhunytakat és kiszállították őket a temetőbe, ahol sokan még nincsenek eltemetve. Volt egy bejegyzés, ami gyanús lett számára: „kb. 24 éves 190 cm magas, szőke ismeretlen tüzér”, a gyár IV-es kapujánál esett el november 7-én. Kiment a temetőbe, és ott megtalálta a halottak között, könnyen felismerte, a

vékony zubbonya alatt lévő kedvelt fehér-kék kockás flanelinge is segítette a felismerésben. Mikor apám hazaérkezett, mindannyian elébe rohantunk. Ő sápadt arccal azt mondta, „találtam a temetőben egy ismeretlen tüzért”. Csobok Eszter emlékezete szerint a halottakat a temetőhöz szállítók (vagy kik, erre már nem emlékszem), megnézték, látták a zubbony alatt a gondosan megstoppolt ingét, mondták „ezt nem temetjük el, erről szépen gondoskodtak, biztosan van rendes családja, aki megkeresi”. Hideg volt, korán jött a tél, a temetőben ott feküdtek sorban a megfagyott halottak. Édesapám azonnal elintézte, hogy vállalati teherautóval a Farkasréti temetőbe szállítsák, s ott az orvos november 20-ára engedélyezte az eltemetését. A halotti bizonyítványban megjegyezte, hogy „Csepelen harcok során szívlövés érte”. Ez azonnal végezhetett vele. Bálint László, Tamás gimnáziumi társa a Bajai Honpolgár című lap 2007. évi novemberi számában leírta, hogy az egyik csepeli visszaemlékező 2001-ben, aki maga is részt vehetett a harcokban nyilatkozott a televízióban arról, hogy Tamás kiugrott a gyárnál a fedezékből segíteni egy idős bácsinak, aki két kilós kenyeret vitt a hóna alatt és találat érte – akkor kapta a sorozatot, amely végzett vele.

A temetéskor megnéztük őt a koporsóban, hogy elbúcsúzzunk tőle, nem volt eldeformálódva, csak a szokásosnál sárgásabb színe volt, a lábán nem volt sem csizma, sem harisnya, még a lábujjairól is fel lehetett ismerni. Rajta volt a kockás ing, mellén ott volt a kokárdám, amelyet az október 23-i felvonuláson viseltem és aznap este, utolsó találkozásunkkor neki adtam át. Édesapám az Ulászló úti templomban felkeresett egy ciszterci papot, őt kérte fel a temetésre. A zavaros idők ellenére sokan részt vettek a rokonságból vidékről is, Bajáról is, elsősorban Knézy Pál nagybátyám és felesége, ők voltak Tamás keresztszülei. Eljött a nővérem és az én evangélikus bibliakörömből is többen a budahegyvidéki gyülekezetből. Akkoriban minden ilyen temetés néma tüntetésnek is számított, egyben nemcsak a halottat, de a szabadságot és a forradalmat is temették.

Akkoriban sűrűn leveleztem bajai gyermekkori barátnőmmel, Görbe Eszterrel. Természetes volt, hogy beszámoltam a családot ért tragédiáról. A levelet édesanyja bontotta fel először, berohant a gimnáziumba leánya osztályába és hangosan felolvasta, így a bajai ismerősök közül is értesültek e történésekről.

Ma Tamás a Farkasréti temetőben egy sírban van édesanyám és édesapám hamvaival. Nem jeleztük nemzeti szalaggal, szöveges méltatással a fehér márványkövön halála körülményeit csak nevével és a két fontos évszámmal. Közel e családi sírhoz helyezték nyugalomra az október 25-i „véres csütörtök”, a parlament előtti vérengzés egyik áldozatát, egy négy gyermekes apát. A feliratok és az állandóan rajtalévő nemzeti szalag jelzi ezt... Mikor arra járunk, egy pillanatra az ő sírja mellett is megállunk.

A gyász első nehéz hónapjai

A sors úgy hozta, hogy az életemben az '56-os forradalom és a márciusi ünnep összefonódott. De a két időpont között nehéz hónapokat éltünk át. Az októberi események alatt megfordultunk az iskolában, osztályfőnökünkkel megbeszéltük az eseményeket. De a forradalom leverése után a tanárok másképp beszéltek, ha kérdeztük őket, ha nem. Ez az időszak lázalomnak tűnt utólag a közeli gyász és a félelem miatt. Félttem, hogy a bátyám halála miatt majd faggatnak, háborgatnak minket. Ez nem tudom pontosan mikor következett be, de még 1957 tavaszán vagy még előbb. Két detektív kereste fel édesapámat és négyszemközt akartak vele beszélni. Nekünk csak annyit mondott apánk, hogy ezek az emberek ún. hőssé nyilvánítási eljárásokkal vannak megbízva az akkori megbélyegezéssel szólva az „ellenforradalom áldozatait” veszik számba. De mikor kijöttek a szobából apám falfehér volt. Jóval később tudtam meg unokatestvéremtől, hogy rá akarták beszélni, vallja azt, hogy a bátyám is az ún. ellenforradalom áldozata, amelyre nem volt hajlandó. E látogatás után égette el félelmében az összes 56-os újságot, röplapot, ami a házban akadt.

Az iskolában egy nyugtalan, idegesítő napon, mikor nagyon fegyelmezetlenek voltunk, kérdezte tanárunk, hogy mi van velünk. Az a leány, aki az október 23-i tüntetésre szervezett minket, visszakérdezett, milyenek lennénk, mikor Maléterék ügyét most tárgyalják, és ki tudja mi lesz velük. Nem tudom, hogy igaza volt-e, és a kérdéses tárgyalás mikor volt, mindenesetre összeszorult a gyomrom. Másnap már nem volt iskolánk tagja az illető leány, eltanácsolták más gimnáziumba. Az igazgatónőnket is elküldték, más jött helyette, egy boldogtalan elvált nő, aki munkamániás volt és valóságos „szocialista zárdát” szervezett, szinte féltünk tőle, különösen eleinte. Néhány új tanár is jött, de róluk szép emlékeim maradtak fenn. Elkezdték a KISZ szervezését, de a mi osztályunkban senki sem akart belépni, hosszas szervezés után csak 3 fő volt hajlandó.

Ilyen körülmények között csodaszámba ment, hogy az igazgatónő osztályfőnökünk kérésére megengedte, hogy az osztályteremben tartsa meg a március 15-i ünnepséget. Kiosztotta a feladatokat, rám, nem tudom milyen meg gondolásból Arany János Emlények című versének elmondása jutott, mely záró része lett a megemlékezésnek. Nyugtalan voltam közeli gyászom miatt, de nem mertem nemet mondani. Az esemény előtt bejött az igazgatónő egy barnaképű, sötéthajú, rövidnyakú, alacsony férfival és hátul leültek. Nem mondták, hogy tanfelügyelő lenne. Izgatott lettem, zsibbadoztam: „csak el ne sírjam magam.” Lezajlott rendben a műsor, amikor én következtem. Elfogódottan nekikezdtém: „Ki nékem álmaimban gyakorta megjelenysz”... és akkor elfelejtettem mindent és mondtam, mondtam – az osztályban néma csend volt, semmi sem zavart és folytattam, de néhány mondat szíven ütött: „Hány bús alakban látom éjente képedet. Gyakran, ha az éj behunyta már szemét, Gyakran érzem lobogni szellemét, Szobámba leng a nyitott ablakon, meg-megsimítja

forró homlokom...” – ekkor víziószerűen éreztem a bátyám forró kezét, ölelését, ahogy utoljára történt, mikor még élt. Csak egy pillanat volt és elillant. Befejeztem, körülnéztem, hogy mi fog történni velem, de csend volt továbbra is, a padomhoz botorkáltam és leültem. A tanárok s a „vendég” kimehettek, mert odajöttek a tanulótársaim, néhányan gratuláltak: „nem is tudtuk, hogy ilyen jól tudsz szavalni”. Ekkor tört ki belőlem a sírás, csak annyit motyogtam: „nem tudom, hogy tudok-e szavalni, én a bátyámat sirattam el.”

Leírtam édesapám, nővérem és mások elbeszélései és saját emlékeim, bátyám levelei és dokumentumai alapján, amit több évtizedes hallgatás után meg kellett tenni fiaim kérésére. Bár nem tudom megértethettem-e velük is Márai kifejezésével élve „milyen nagy dolog a szabadság” azoknak, akik sokáig félelemben, rettegésben éltek.

A bajai III. Béla Gimnázium nyugdíjas igazgatója, Bálint László adatokat kért tőlem a bátyám halálának körülményeiről, mert e nagyhírű – egykor ciszterciek alapította – almamáter jubileuma alkalmából cikket szándékozott róla írni a Bajai Honpolgár című újságba. Elküldtem, amit összehoztam családomnak, kérve, hogy hagyja ki belőle a személyes kötődéseimet. Ő a témához méltóan, tényszerűen fogalmazta meg mindazt, ami Tamás életéről és haláláról fontos lehet a közönség számára.

Örültünk, hogy az egykori nagyhírű almamáter tisztelegni akart hőssé és egyben áldozattá vált tehetséges, kedves, tisztaszívű tanítványa emléke előtt és emléktáblát helyezett el róla az iskola falán.

FLORILEGIUM

T. S. Eliot

„Olyan folt esett rajtunk, amit nem tudunk kitisztítani,
Egyek lettünk a természetfölötti féreggel.
Nemcsak mi lettünk megfertőzve, és nemcsak a ház,
és nemcsak a város,
De a világ rohadt el egészen.
Tisztítsátok meg a levegőt! Söpörjétek le az eget!
mossátok ki a szelet! Követ a kőről emeljétek le,
húzzátok le a bőrt a karotokról, tépjétek le az
izmot a csontról és mossátok meg. Mossátok meg
a követ, mossátok meg a csontot, mossátok meg az
agyat, mossátok meg a lelket, mossátok meg,
mossátok meg!”

(Gyilkosság a székesegyházban)

*

„Köszönjük neked, hogy rávettél: építsünk, kutassunk,
ujjunk begyével és szemünk sugaraival formázzunk.
S ha megépül a Láthatatlan Fény oltára,
odahelyezhetjük kis fényeink, melyekért testi
látásunk lőn.
És köszönjük Neked, hogy a sötétség: fényre-
emlékeztetőnk,
Ó, Láthatatlan Fény, hálát adunk Neked nagy
dicsőségédért.”

(A Szikla)